

Н. М. Лицур

ПОБУТ УКРАЇНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ В КІНЦІ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ АДВОКАТА А. ЧАЙКОВСЬКОГО)

В останні роки спостерігається підвищений інтерес науковців до історії галицької інтелігенції. Проте, більшість сучасних наукових досліджень, головним чином, з'ясовують значення інтелігентної еліти у розгортанні національно-визвольних змагань, боротьбі за створення самостійної Української держави та участі у громадсько-політичному житті краю. В той же час, проблема побуту української міської інтелігенції в Галичині в кінці ХІХ — початку ХХ століття і до цього часу залишається маловивченою. Цим і зумовлюється потреба дослідження духовної та матеріальної культури галицької міської інтелігенції як найбільш свідомої ланки українського суспільства.

Яскравим представником даної соціально-професійної групи в Галичині був Андрій Чайковський — відомий адвокат, літературний та громадський діяч. На жаль, в радянській історіографії українська інтелігенція залишалася поза увагою дослідження, оскільки її представники трактувалися як “буржуазні націоналісти”. Саме тому матеріали, що висвітлювали постать А. Чайковського, в той час виходили тільки за кордоном [1]. І лише протягом останніх років почали з'являтися праці, присвячені життю та діяльності відомого адвоката та письменника [2]. Проте і досі не має досліджень, в яких робився б акцент на вивченні побуту А. Чайковського як представника української міської інтелігенції. Цим зумовлюється опора на джерельну базу, а саме спогади самого письменника, а також його дітей, внуків, знайомих та близьких людей [3], які дають змогу скласти загальну картину побуту А. Чайковського.

Метою даного дослідження є висвітлення основних елементів побуту українського міського інтелігента на прикладі А. Чайковського. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: простежити роль української інтелігенції в громадському житті; проаналізувати особливості сімейного виховання, родинних стосунків та дозвілля; розкрити матеріальне становище інтелектуальної еліти та його вплив на всі сфери побуту.

А. Чайковський, як і більшість української міської інтелігенції, відігравав важливу роль у суспільному житті галицького міста. Мало яка громадська робота обходилася без його участі. Ще за роки навчання в університеті майбутній письменник був активним членом студентських товариств “Дружній лихвар” та “Кружок правників”. Працював також у товаристві “Руська Бесіда”, яке довгі роки утримувало єдиний у Галичині мандрівний український театр [4]. А пізніше А. Чайковський допомагав театрові під час гастролей у Бережанах. Крім цього, він виступав одним із засновників і першим головою “Товариства українських журналістів і письменників” у Львові [5], брав активну участь у роботі “Руського Педагогічного товариства” [6].

У 1896 році за сприяння А. Чайковського створено ощадно-позикову касу “Надія”, яка допомагала селянам розв’язати грошові проблеми. Він належав до засновників кооперативу “Народний Дім” [7]. Протягом двох років каса “Надія” знаходилася в помешканні письменника по вулиці Воловій у Бережанах. Каса надавала селу вигідні кредити і проіснувала до 1939 року. Там можна було отримати позику на придбання поля чи господарського інвентаря [8]. А Чайковський не шкодував на цю справу ні енергії, ні часу, працював зовсім безкоштовно.

Разом з композитором Остапом Нижанковським та Василем Яворським (пізніше депутатом до австрійського парламенту та організатором економічного та культурного життя Лемківщини) письменник заснував товариство “Бережанський Боян”, яке стало центром культурно-музичного життя міста [9]. А Чайковський багато роз’їжджав по повіту, допомагав організувати сільські читальні “Просвіти” та гімнастично-пожежні “Січі” [10]. Не одній людині він допоміг “вийти в люди”, стати щирим українським патріотом, залучав молодь до праці. Один із сучасників так характеризував письменника: “Треба було сказати промову на якомусь святі, він говорив; співати в хорі — він співав; виступати на сцені — виступав. Всюди спішив з порадю і поміччю” [11].

Яскраво простежується на прикладі сім’ї А. Чайковського і матеріальне становище української міської інтелігенції. Стає зрозуміло, що дуже погано в той час оплачувалася творча праця. Так, А. Чайковський за свою публікацію “Спомини” для “Діла” отримав тільки передплату цієї газети на 1894 рік, вар-

тість якої становила всього 18 зл. [12]. Тому для багатьох письменників і митців головним джерелом прибутку були державна служба, вчителювання тощо. Основою фінансового становища сім'ї А. Чайковського була його адвокатська практика, яка дещо обтяжувала письменника. “В моїй письменницькій праці дуже мені перешкоджує моя праця адвокатська, що з неї мушу жити. Злазити щодня з Пегаса й сідати на процесову шкапу страшно томить і розриває душу на дві половини...” — писав він у своїй автобіографії [13]. Однак, нарікаючи на свою працю, змушений був нею дорожити, адже професія давала змогу утримувати численну родину (у А. Чайковського було семеро дітей). Він міг за власні кошти видавати особисті твори, хоч багатим ніколи не був, бо брав за свою працю помірні гонорари, а часто взагалі виступав на процесах зовсім безкоштовно. Ось як згадає про матеріальне становище їхньої сім'ї найстарший син А. Чайковського — Микола: “Дохід з адвокатської практики невеликий (клієнтура бідняки), з письменницької роботи, можна сказати, зовсім ніякий, бо видання своїх творів, часто треба було влаштувати на власний кошт. Тому матеріально жилося важко...” [14].

Незважаючи на постійний брак часу, велику увагу письменник приділяв своїй сім'ї та національному вихованню дітей. Так, Микола Чайковський писав: “У моєму батьківському домі Шевченко зазнавав особливої пошани. Мій батько Андрій ще як учень гімназії вивчав на пам'ять цілого “Кобзаря” і нас — дітей — учив любити найбільшого сина нашого народу...” [15]. У домі Чайковських в Бережанах стояли погруддя Богдана Хмельницького і Тараса Шевченка. А на стіні висіла репродукція картини “Тарас Бульба з синами на Січі”, яку намалював Богдан Лепкий. В канцелярії А. Чайковського також крім юридичної літератури зберігалась “Історія України” М. Аркаса, “Енеїда” І. Котляревського. Важливе значення в домі письменника відводилось і творам І. Франка [16]. Саме в такій атмосфері виховувалися діти А. Чайковського, набираючи патріотичного духу.

Надійним та вірним помічником адвоката була його дружина Наталія, яка також брала активну участь у громадському житті. Так, Наталія Чайковська очолювала товариство “Союз Українок”, саме в її помешканні у Народному домі щонеділі

збиралися жінки-активістки [17]. Була дружина письменника і першою вчителькою для їхніх дітей: сина Миколу мати навчала за програмою двох перших класів.

В домі Чайковських завжди було багато молоді, звучала музика, читались вірші, влаштовувалися домашні спектаклі. Письменниця і журналістка Марія Струтинська, яка товаришувала з дочкою А. Чайковського Наталею і також брала участь у домашніх виставах, що проходили в домі письменника, згадувала: “...нас поїли ще опісля шоколядою і годували солодкими булочками: розуміння і любов до дітей в цьому домі безмежні...” [18]. А адвокат і громадський діяч Франц Ковковський стверджував: “Уся молодь горнулася до пп. Чайковських, в їхній домівці відбували ми свої сходи, там вчилися ми всього, що було найкраще, найсвятіше...” [19]. Часто в домі А. Чайковського відбувалися збори таємного гуртка, що виник у Бережанській гімназії серед учнів — українців. В ньому активну участь брав син письменника Микола. Ось уривок із його спогадів: “Особливо “вільотно” нам було, коли сходи відбувалися в нашому домі, авторитет батька був у місті настільки великий, що ні директор гімназії, ні навіть жандармерія не важились були нас дома інтервенювати...” [20].

Як і більшість української інтелігенції, Чайковські намагались дати своїм дітям хорошу освіту. Так, письменник писав: “В моїй хаті цього року екзаменаційна пошесть. Подумайте: найстарший син Микола робить філософічні рігороза у Відні по математиці і астрономії. Другий — Богдан — робить перший державний іспит юридичний. Двоє дівчат зложили матуру в перемиськім ліцею, третя — склала іспит з IV класу гімназ[іального]. Я на це страшно вишептався — гаманець порожній” [21].

Не менше уваги відводили в сім’ї Чайковських музиці. Так, син Микола згадує, що мати дуже хотіла, щоб він навчився грати на фортепіано і навіть домовилася про уроки з учителькою [22]. Існував у родини Чайковських й свій домашній хор, коли діти під акомпанемент батька на гітарі виконували такі пісні, як “Ой, пущу я кониченька”, “Ой, наступає та чорна хмара”, про Байду та багато інших. На одному з таких домашніх концертів перед знайомими і приятелями виступав Микола Чайковський з декламацією “Гамалії” [23]. Подібного

роду музичні вечори супроводжували все життя письменника. Так, уже його внук Андрій Ставничий згадує: “За якийсь час купив дідусь гітару, мабуть італійського виробництва. З того часу вечорами сідав, грав і співав різних народних пісень. Мені чомусь найбільше запам’яталась пісенька “Була жінка мужика”, що була співана весело жартівливо...” [24].

В родині Чайковських, як і в більшості інтелігентних сімей, відзначали різні свята, особливо Різдво, Новий рік, Богоявлення, Великодні свята, а також іменини [25]. Незадовго до цих свят письменник часто сам надсилав привітання своїм друзям та знайомим. Так, збереглися його листи до І. Белея в честь Дня Ангела та до І. Франка з нагоди Нового року [26]. Бажав А. Чайковський завжди найнеобхідніших побутових речей. Вітаючи І. Франка з Новим роком, письменник зазначає: “Та переді всім помагай Біг Вам з Новим роком: абисте здорові були з Вашою ріднею, абисте лиха не знали, ну а передплатників на Ваші видавництва дай боже тільки, що годі звичайному чоловікові вимовити...” [27].

Сам письменник був досить релігійною особою і в такому дусі виховував і свою сім’ю. На Різдвяні свята, коли церковне братство ходило з колядою, він запрошував їх завжди до свого будинку. Кожний ранок і вечір А. Чайковський молився. Крім того, письменник ретельно додержувався постів, приступав до Святого Причастя. “Пам’ятай день святий святкувати”, — повчав він своїх онуків. Неділя чи свято в родині Чайковських різнилися від буднього дня передусім тим, що після сніданку всі члени сім’ї йшли до церкви на “дев’ятку”. Дуже любив письменник і церковний спів. У своїх спогадах внук А. Чайковського Лев Бемко згадує так: “Більшу частину служби стояв і весь час слідкував за відправою із свого грубого молитовника. Відмовляв усі тропарі й кондаки, але Апостола і Євангеліє читав із свого українського перекладу...” [28]. В хороших відносинах перебував А. Чайковський з митрополитом Андрієм Шептицьким та Іваном Огієнком.

Знаходив письменник час і на дозвілля, яке проходило у формі взаємного спілкування з дітьми, а пізніше внуками, інтелектуальних вечорів та прогулянок на природі. Андрій Ставничий згадує: “Літом наші проходи обов’язково були з купанням у річці Пруті, а щоб каміння не давило ноги, Дідусь

змайстрував сандалі з дерев'яною підошвою собі і мені, в яких можна було купатися” [29].

Характерною для А. Чайковського була одна з негативних звичок і сучасного суспільства — куріння. На день у письменника йшла одна пачка 25-грамового “Najprzedniejszy” (“найпшеднейшого”), за яким часто посилав онуків до сусіднього з Народним Домом магазину. Кожний раз сам вручну закручував цигарку. Часом міг курити з файки (люльки). Проте, загалом порядок життя в родині письменника був строгий. Микола Чайковський згадує про це так: “Правда, у нашому домі не було ніякого п'янства, тільки вряди-годи, при святі, подавали гостям пиво або якесь легке вино...” [30]. Сам же А. Чайковський виступав одним із засновників українського протиалкогольного товариства “Відродження” і його першим головою (в 1908 — 1909 рр.) [31]. Крім того, він був автором публікацій, присвячених антиалкогольній тематиці [32].

Отже, життя та діяльність А. Чайковського дають можливість простежити особливості побуту українського міського інтелігента. Представники розумової праці завжди брали активну участь у громадському житті міста та повіту, а їх будинки ставали культурними осередками. Велике значення приділяла дана соціальна верства освіті та вихованню. Розуміючи їх значення, вона прагнула будь-яким чином дати хороші знання своїм дітям та займалася просвітницькою діяльністю серед українського селянства. Значна увага в інтелігентних колах відводилась читанню книг і періодичних видань. Знаходили час представники розумових професій і на дозвілля, яке проявлялося у взаємному спілкуванні, інтелектуальних вечорах та прогулянках на природі. Що стосується матеріального становища української міської інтелігенції, то воно залежало від багатьох чинників: рівня освіти, фаху, займаної посади. Найкращим було фінансове забезпечення державних службовців. Значно гірше оплачувалась творча праця. Безсумнівим залишається той факт, що матеріальний фактор впливав на побутові умови та життя даної верстви. Проте, це не завадило українській міській інтелігенції вирізнитися серед інших прошарків суспільства в культурно-побутовому плані і стати прикладом для наслідування.

Джерела та література

1. Лоза М. Андрій Чайковський: У 50-річчя його смерти // Альманах Гомону України на 1985 рік. — Торонто, 1985. — С. 3-10; Чайковський М. Андрій Чайковський // Український календар на 1965 рік. — Варшава, 1964. — С. 111-114.
2. Волинець Н. “Любіть Україну, любіть своє рідне...” // Андрій Чайковський (1857–1935) / Ред. — упоряд. Б. Ткачук. — Коломия: Вік, 2006. — С. 22-32.; Мандзюк О. Андрій Чайковський: Коломийські сторінки життя і творчості 1919–1935. — Коломия: Вік, 2000. — 29 с.; Чайковська К. Родина Чайковських: минуле і сучасне // Вітражі. — Бережани, 1999. — С. 123-126.
3. Бемко Л. Мій дідо — Андрій Чайковський // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 111-128; Ставничий А. Спомини внука // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 102-110; Струтинська М. Дім родини Чайковських у Бережанах // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 144-146; Чайковська Н. Останні дні Андрія Чайковського // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 7-12.
4. Чайковський М. Письменник гуманіст: До 100-річчя від дня народження А. Чайковського // Прикарпатська правда. — 1957. — 15 травня. — С. 2.
5. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / За ред. В. Кубійовича. — У 11 т. — Львів, 2000. — Т. 10. — С. 3692.
6. Якимович Б. Андрій Чайковський: життя, творчість, громадсько-політична діяльність // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 1. — С. 9.
7. Лоза М. Андрій Чайковський: У 50-річчя його смерти // Альманах Гомону України на 1985 рік. — Торонто, 1985. — С. 138.
8. Левицька О. Андрій Чайковський і Бережанщина // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 435.
9. Чайковський А. Повісті. — Львів: Каменяр, 1989. — С. 5.
10. Чайковський М. Андрій Чайковський // Український календар на 1965 рік. — Варшава, 1964. — С. 113.
11. Волинець Н. “Любіть Україну, любіть своє рідне...” // Андрій Чайковський (1857–1935) / Ред.-упоряд. Б. Ткачук. — Коломия: Вік, 2006. — С. 27.
12. Листи (1880-1935). До І. Белея. Бережани, 30 грудня 1894 р. // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 2. — С. 34.

13. Качкан В. Поклав серце у фундамент української нації (Андрій Чайковський) // Хай святиться ім'я: Студії з історії української літератури XIX-XX ст. — Коломия, 1996. — Кн. 2. — С. 35.
14. Чайковська К. Спогад про найдорожчих // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 90.
15. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі — ВР ЛНБ), ф. 226, спр. 839, п. 36. — арк. 6.
16. ВР ЛНБ, ф. 29, спр. 183, п. 66. — арк. 362.
17. Мандзюк О. Андрій Чайковський: Коломийські сторінки життя і творчості 1919–1935. — Коломия: Вік, 2000. — С. 9.
18. Струтинська М. Дім родини Чайковських у Бережанах // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 146.
19. Косовський Франц. Адвокат — громадянин // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 142.
20. Чайковський М. Автобіографія // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 27.
21. Листи (1880-1935). До М. Коцюбинського. Бережани, 13 липня 1909 р. // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 2. — С. 203.
22. Чайковський М. Автобіографія // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 25.
23. ВР ЛНБ, ф. 226, спр. 839, п. 36. — арк. 7.
24. Ставничий А. Спомини внука // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 105.
25. Чайковська Н. Останні дні Андрія Чайковського // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 10.
26. Листи (1880-1935). До І. Белея. Бережани, 6 липня 1889 р. // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 2. — С. 10.; Листи (1880-1935). До І. Франка. Бережани, 12 січня 1935 р. // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 2. — С. 35.
27. Листи (1880-1935). До І. Франка. Бережани, 12 січня 1935 р. // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 2. — С. 35.
28. Бемко Л. Мій дідо — Андрій Чайковський // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 115.
29. Ставничий А. Спомини внука // Чайковський Андрій. Спогади.

- Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 104-105.
30. Чайковський М. Автобіографія // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 22.
31. Нечиталюк М. Цінний документ до біографії Андрія Чайковського // Чайковський Андрій. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимовича та ін. — Львів, 2002. — Т. 3. — С. 231.
32. Чайковський А. Алкогольні образки // Жіноча доля. — 1925. — Ч. 4. — С. 2-3.; Чайковський А. Як п'яниці вмірають // Жіноча доля. — 1926. — Ч. 7. — С. 5-6.

Анотації

Лыцур Н. Н. Быт украинской городской интеллигенции Галичины в конце XIX — начале XX вв. (на примере адвоката А. Чайковского).

Автор статьи на примере адвоката и писателя А. Чайковского раскрывает материальное состояние интеллектуальной элиты и его влияние на все сферы быта. В статье также проанализированы особенности семейного воспитания, отдыха и родственных отношений.

Lytsur N. N. The way of life of Ukrainian town intelligentsia of Galicia in the end of the XIX — beginning of the XX centuries (on an example of lawyer A. Chajkovsky).

The author of article researches a material welfare of intellectual elite and its influence on all spheres of a life on an example of the lawyer and writer A. Chajkovsky. The specificity of family education, rest and family attitudes is also analyzed by the author.

О. В. Мельник

ПИТАННЯ ВЗАЄМОВПЛИВУ НАУКОВОГО СУСПІЛЬСТВА І ВЛАДИ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ СЕРЕДИНИ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розвиток капіталізму та швидка модернізація країни після реформ середини ХІХ ст. збільшили потребу у спеціалістах з вищою та середньою освітою. Виконанню цієї задачі заважала не тільки нерозвиненість системи освіти, але й наявність лише одностатевої вищої освіти, що обмежувала кількість випускників. Складний процес формування системи вищої жіночої освіти середини ХІХ — початку ХХ ст. являв собою резуль-